

УДК 903.5 (438) “63”

**СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ
НАСЕЛЕННЯ ЛУЖИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЛЮБЛІНЩИНІ
В ЕПОХУ БРОНЗИ ТА РАНЬОГО ЗАЛІЗА**

Ельжбета КЛОСІНСЬКА

Люблінський університет ім. М. Кюрі-Склодовської
Інститут археології

Розглянуто питання інтерпретації кремаційних могильників лужицької культури епохи бронзи і раннього заліза на Люблінщині. Проаналізовано інвентар, локалізацію поховань на могильнику, їх орієнтацію, орнаментацию посуду. На основі цього робиться висновок про зв'язок кожного з цих елементів із культом вогню, води, повітря, землі.

Ключові слова: лужицька культура, солярні культури, кремація, могильники.

З початком раннього періоду епохи бронзи населення Люблінщини прийняло певний центральноєвропейський канон поведінки з померлими. Для Центральної Європи це був час поширення солярних культів, адаптації нових поховальних ритуалів і пов'язаних із ними магічних ритуалів. У добу розквіту металургії деструктивна і конструктивна сила вогню та сонця, яку люди спостерігали віками, отримали атрибути божественності, а тому дорога в потойбічний світ вела через вогонь. Виявом ритуалів спалювання тіл стали могильники, на яких ховали спалені тіла, що налічують багато сотень поховань. Такі ж поховальні поля спалених тіл з'явилися у той же час й у межиріччі Вісли та Бугу і попри те, що мешканці цих теренів знали і застосовували тілоспалення вже раніше, в цьому випадку воно було виразом прийняття й визнання панєвропейської релігії. Слід додати, що ця релігія поширилася на ґрунті новостворюваних суспільних зв'язків, які виникли, очевидно, в процесі пошуку, обробки і розподілу різноманітної сировини, що їй потребувала тодішня Європа. Сьогодні рівень поширення цього явища може бути дивним, оскільки солярні культури заповнили Європу в епоху бронзи так, як через багато століть пізніше християнство.

Немає сумніву, що щоденне, земне буття наших “поганських” предків, а також їхні релігійні уявлення, мали глибоке коріння в природі і в цілому освоєному ними світі. Набагато раніше вже було зауважено нерозривний зв'язок землі, води, повітря і вогню з природою, яка циклічно відроджувалася*. Їм надавалося атрибути божественності. Ці уявлення реалізовувалися застосуванням найрізноманітніших магічних заходів, а також використанням для цього відповідних допоміжних аксесуарів.

Для населення лужицької культури, яке заселяло Люблінщину у ранній період епохи бронзи і раннього заліза (1100-400 рр. до н. е.), світ, що їх оточував, був найважливішим взірцем у формуванні уявлень і релігійних підходів. Були спроби знайти відповідь на питання про долю людини після смерті, а також місце знаходження країни померлих. В епоху бронзи поширилася релігійна доктрина, яка опиралася на культі сонця. Її виразом

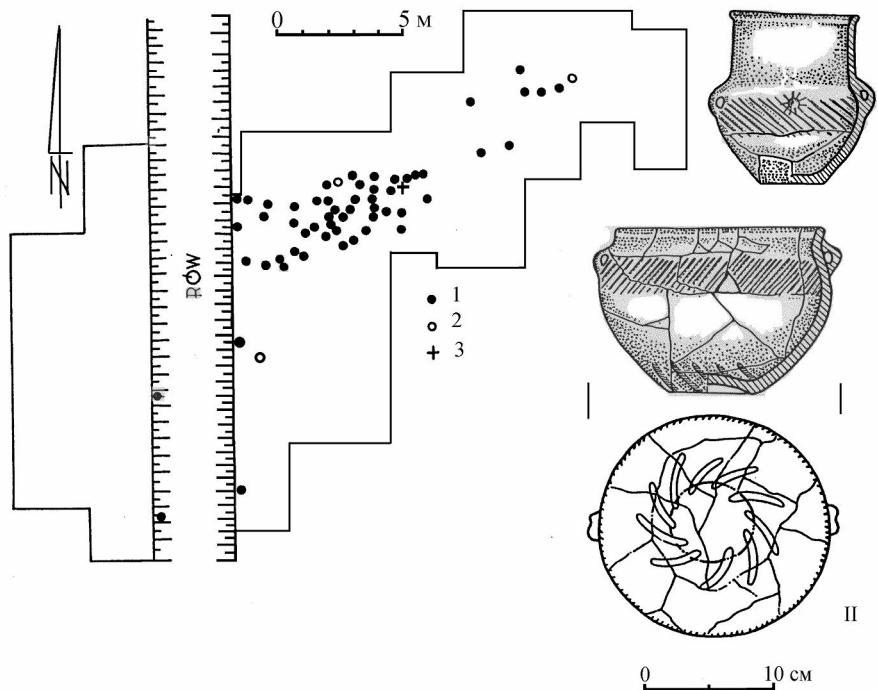

Рис. 1. Комарув-ІХ, гм. Комарув-Осада. План могильника (за Я. Недзведзем):
1 – урнові поховання, 2 – урнові поховання з рештками вогнища біля урни; 3 –
ямні поховання.

I – урна з поховання 31; II – урна з поховання 39.

Fig. 1. Komaruv-IX, gm. Komaruv-Osada. Plan of the burial complex (by
J. Nedwedz):

1 – burials in urns, 2 – burials in urns with remains of hearth near the urn; 3 – burials
in pits.

I – urn from the burial 31; II – urn from the burial 39.

стали великі кладовища з тілопальними похованнями. На Люблінщині відкрито донині понад 160 поховальних пам'яток.

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

Ці об'єкти нараховували від кількох десятків до кількох сот поховань, а серед найбільших слід назвати могильники в Косині (гм. Аннополь)¹, Топорниці (гм. Замосьць)², Волковянах (гм. Жмудь), Бельську (гм. Карчміска)**, Вепшці (гм. Замосьць)³, Комарові (гм. Комарув-Осада)⁴, Грудку (гм. Грубешув)⁵.

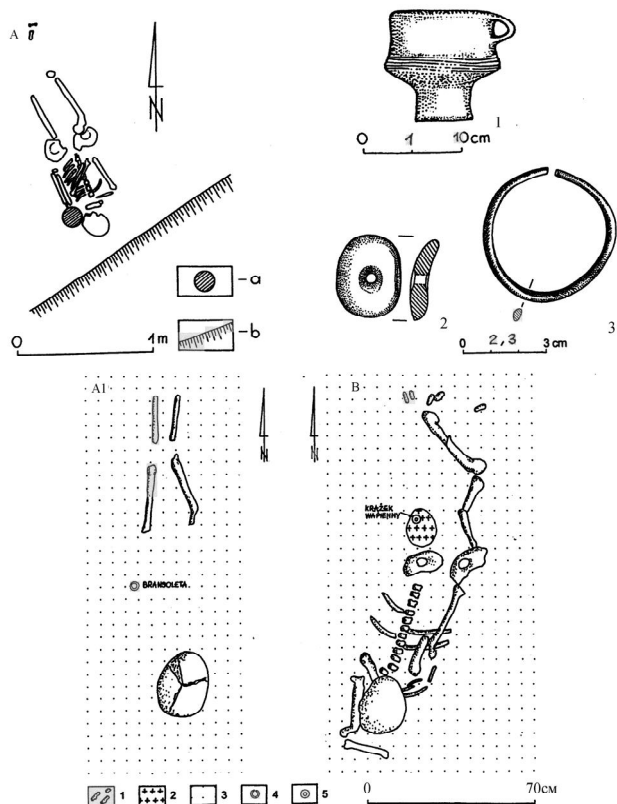

Рис. 2. Поховання населення висоцької культури з території південно-східної Люблінщини (за А. Кетлінською, Е. Клошінською). Стжижув, гм. Городло (А): посуд (а, 1), знищена ділянка (b) Грудек-ІС, гм. Грубешув (А1, В): вапняковий кружок (2), бронзовий браслет (3).

Fig. 2. Burials of Vysotsko culture from the territory of south-Eastern Lublin region (by A. Ketlinska, E. Klosinska).

Strzyzuv, gm. Horodlo (A): ware (a, 1), destroyed part (b)

Grudek-IC, gm. Hrubeshuv (A1, B): limestone ring (2), bronze bracelet (3)

Розпланування сакрального простору і форми поховань були підпорядковані універсальним нормам поховань на всіх могильниках. Ці норми віддзеркалювали підходи населення, які використовували могильник у тісному зв'язку з явищами природи, які зараховувалися до сфери *sacrum*.

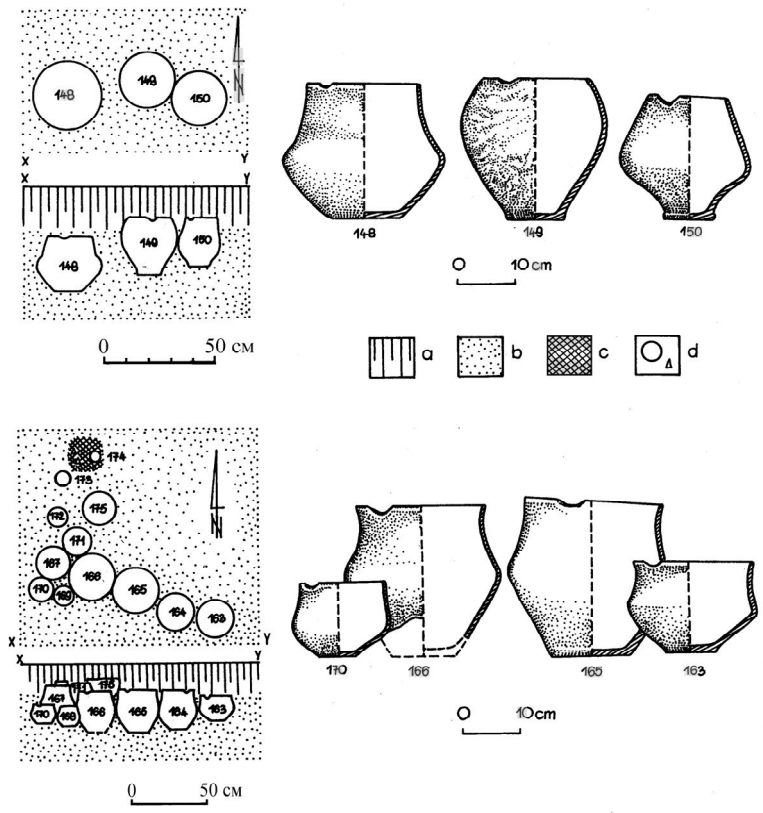

Рис. 3. Косин-II, гм. Аннополь. Поховання і урни з “отворами для душі” (за Я. Міськєвічем, Т. Венгжиновичем)

Fig. 3. Kosyn-II, gm. Annopol'. Burial and urns with “holes for soul” (by J. Miskewych, T. Vengrzynowych)

Сонце – вогонь. В епоху бронзи і раннього заліза сонячне божество належало до одного з головних. Розпланування некрополів і розміщення поховань у ряди по осі схід-захід, мало демонструвати дорогу сонця на небосхилі й інформувати це божество про існування його вірних послідовників. Добре видиме розташування урн у ряд на осі EEN-WWS задокументовано на могильнику в Комарові (гм. Комарув-Осада) (рис. 1).

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

У поховальних обрядах мешканців, які населяли Люблінщину в ранні періоди епохи бронзи і раннього заліза, важливим і універсальним був також інший напрямок щодо сторін світу. На осі північ-південь розташовані інгумаційні поховання в Стжижові (гм. Городно) (рис. 2, *A 1*)⁶ та Грудку (гм. Грубешув) (рис. 2, *A 3; B 2*)⁷, а також в дерев'яних скринеподібних конструкціях із Круп (гм. Міхув) (рис. 7)⁸ і Любліна-Якубович Мурованих (рис. 6)⁹. У похованнях домінувала південна експозиція голови та обличчя померлих, а отже йшлося, напевно, про створення максимального зв'язку померлого з божеством – сонцем, яке стоїть у зеніті.

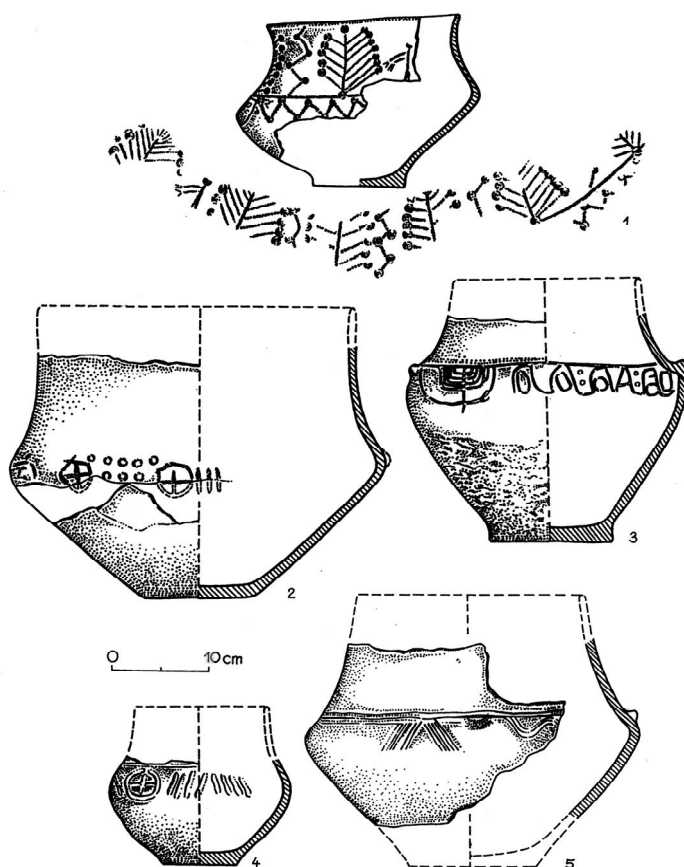

Рис. 4. Косин-ІІ, гм. Аннополь. Урни з “інформаційним повідомленням” (за Я. Міськевичем, Т. Венгжиновичем)

Fig. 4. Kosyn-II, gm. Annopil'. Urns with “information message” (by J. Miskewych, T. Vengrzynowych)

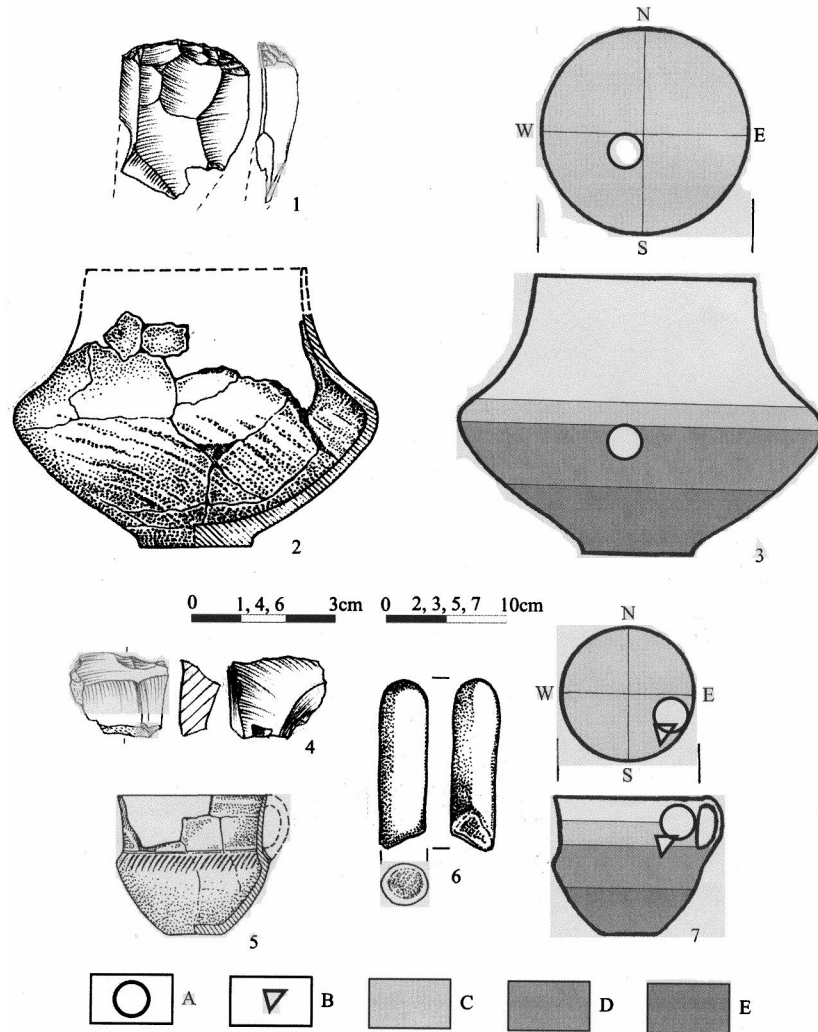

Рис. 5. Переспа-LIV, гм. Тишовці. Розташування кременю і белемнітів у похованнях 2 (1-3) та 6 (4-7). А – кремень, В – белемніт, С – кістки черепа, D – кістки тулуба і рук, E – кістки тазу і ніг

Fig. 5. Perespa-LIV, gm. Tyshowtsi. Situation of flint and belemnites in burials 2 (1-3) and 6 (4-7). A – flint, B – belemnite, C – bones of skull, D – bones of body and arms, E – bones of pelvis and legs

Про значення південного напрямку в солярних культах свідчить також феномен напівкруглих врізів на краях поховальних урн, отворів, які окреслюються в літературі як “отвори на душу”. На могильниках в Косині

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

(гм. Аннополь) (рис. 3) і у Луцкові-Колонії (гм. Уханя)¹⁰ такі посудини розташовувалися врізами переважно на південь – у надії, що життєдайне сонце досягне померлого всередині урни.

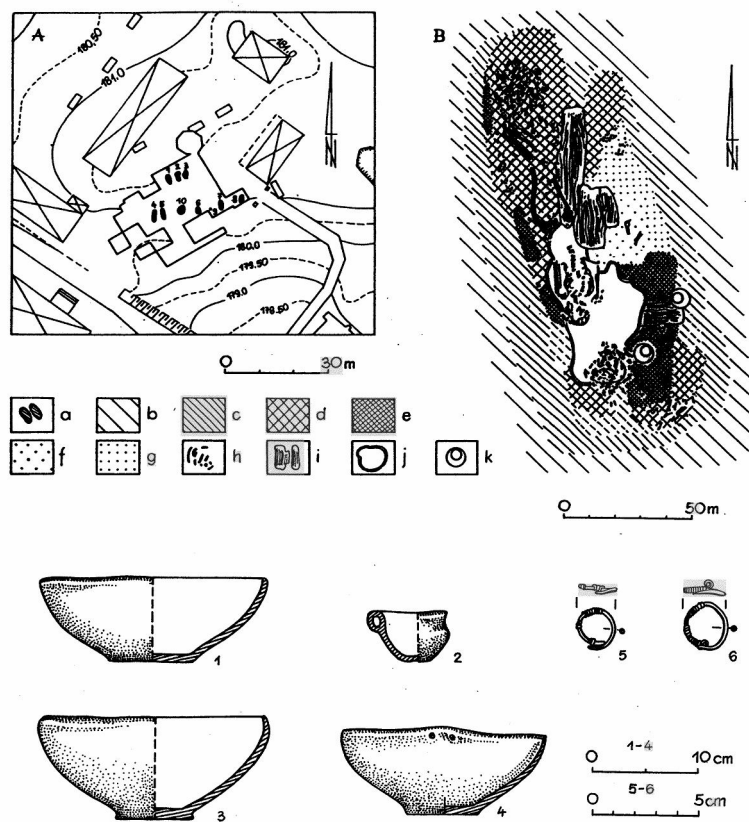

Рис. 6. Люблін-Якубовичі Муровані-V. План могильника (А), план поховання 5 (В) і його супровідний інвентар (1-6) (за У. Кужонтковською, А. Розвалкою)

Умовні позначення: обриси поховань (а), лес різного ступеню випалу (b-e), лес з деревним вугіллям та шматками обмазки (f, g), перепалені і обгорілі людські кістки (h), обвуглені дерев'яні колоди (i), обмазка (j), посуд (к).

Fig. 6. Lublin-Jakubovychi Murovani-V. Plan of burial complex (A), plan of burial 5 (B) and burial inventory (1-6) (by U. Kurzontkowska, A. Rozvalka)

Conventional marks: silhouettes of the burials (a), loess with different stages of burning (b-e), loess with charcoal and pieces of daubing (f, g), burned human bones (h), burned logs of wood (i), daubing (j), ware (k)

Поховальні урни залишалися, напевно, певний час на поверхні погребіща – з ціллю виконання доконечних обрядів, а на деяких із них

розміщувалися солярні мотиви у вигляді косих вирізьблених ліній (рис. 1, 1, 2).

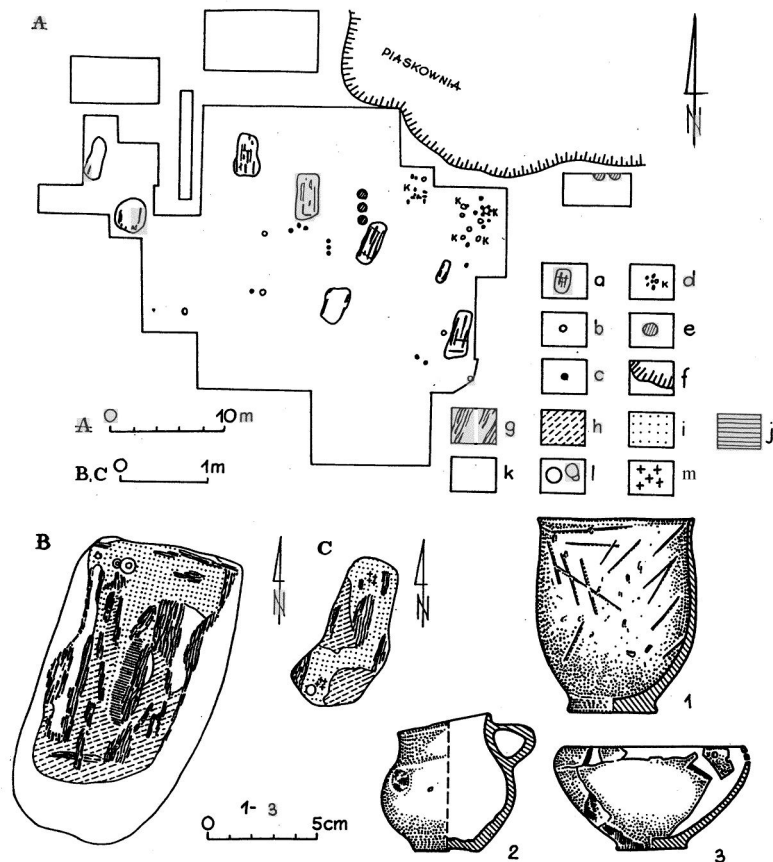

Рис. 7. Крупи-I, гм. Міхув. План могильника (А), план поховання 10 (В) і поховання 15 (С). Інвентар поховання 10 (1-3) (за В. Місєвіч).

Умовні позначення: обриси поховань (а), урнове поховання (b), ямне поховання (c), каміння (d), ями (e), знищена ділянка (f), дерев'яні конструкції (g), сірий пісок, насичений деревним вугіллям і попелом (h), темно-жовтий пісок з дрібними вугликами (i), перепалений пісок (j), жовто-помаранчевий пісок (k), посуд (l), перепалені людські кості (m)

Fig. 7. Krupy-I, gm. Mikhuv. Plan of burial complex (A), plan of burial 10 (B) and burial 15 (C). Inventory from the burial 10 (1-3) (by V. Misievich).

Conventional marks: silhouettes of burials (a), burial in urn (b), burial in pit (c), stones (d), pits (e), destroyed part (f), wood constructions (g), grey sand, infill by charcoal and ashes (h), dark-yellow sand with small pieces of coal (i), burned sand (j), yellow-orange sand (k), ware (l), burned human bones (m)

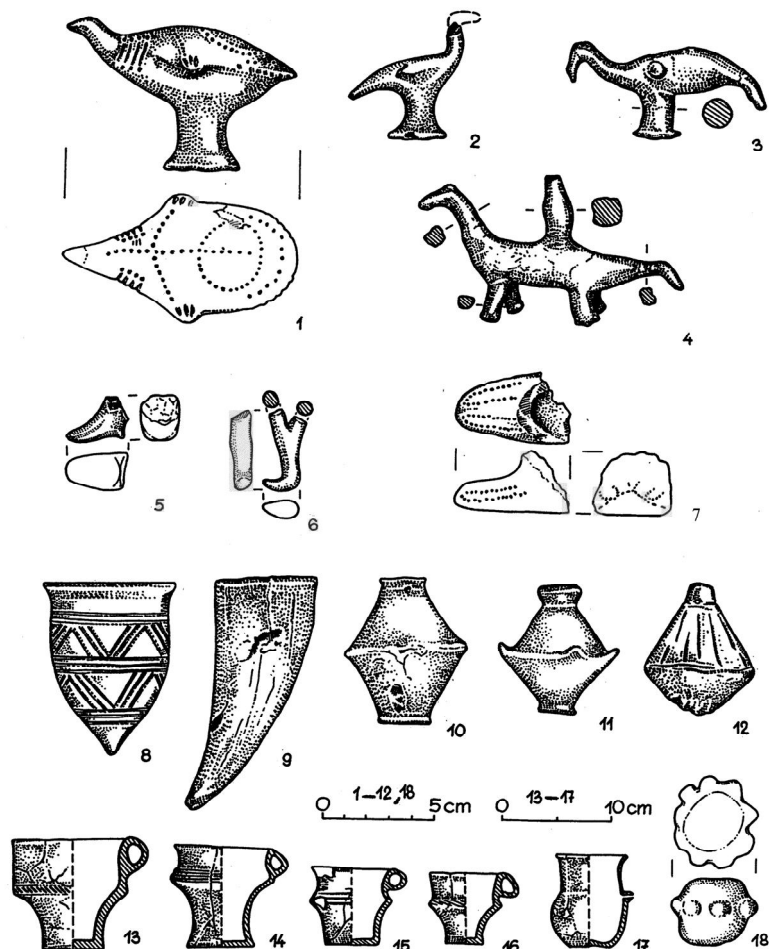

Рис. 8. Дрібна обрядова кераміка з могильників населення лужицької культури на Люблінщині (за Я. Глосіком, В. Місевіч, Я. Кушнежем та неопублікованими матеріалами): Топорніца, гм. Замосьць (1-4, 9-17); Бельско, гм. Карчміска (5, 6, 18); Пнювек, гм. Замосьць (7); Бодачув, гм. Щебжешин (8)

Fig. 8. Small ritual ceramic from burial complexes of Luzhytska culture in Lublin region (by J. Glosic, V. Misievich, J. Kusnierz, and unpublished materials): Topornitsa, gm. Zamosyts (1-4, 9-17), Bel'sko, gm. Karchmiska (5, 6, 18); Pniuek, gm. Zamosyts (7), Bodachuv, gm. Szerbzeschyn (8)

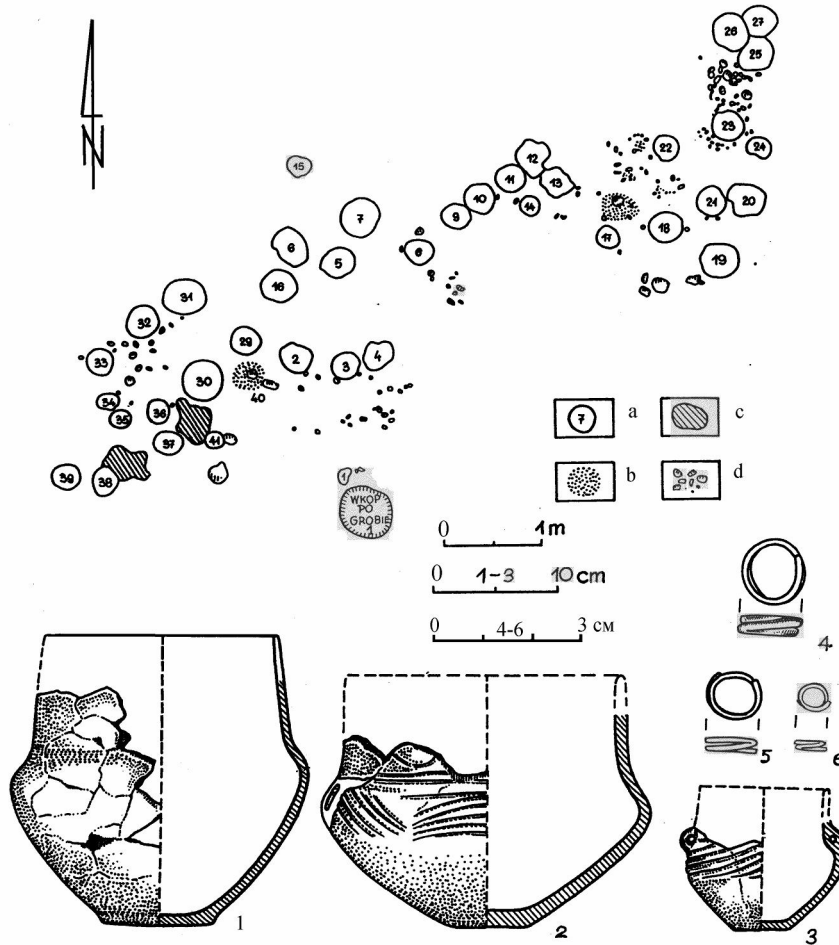

Рис. 9. Войцехув-VIII, гм. Ганьск. План могильника та знахідки з поховань 1 (1), 5 (2), 41 (3), 56 (4-6) (за С. Голубом).

Умовні позначення: урнові поховання (а), ямні поховання (b), темні плями зі скупченнями перепалених кісток (с), каміння (d).

Fig. 9. Woytsekhuv-VIII, gm. Hans'k. Plan of burial complex and finds from burials 1 (1), 5 (2), 41 (3), 56 (4-6) (by S. Holub).

Conventional marks: burials in urns (a), burials in pits (b), dark spots with concentrations of burned bones (c), stones (d).

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

Такий орнамент, який оглядався згори сонячним божеством, був, зрештою, своєрідним посвідченням особи померлого. Виразна релігійна орієнтація померлого у бік сонця дає можливість довести, що в небесних околицях могла знаходитися також країна померлих предків.

Деякі поховальні урни розповідали також цілі історії (рис. 4), які нагромадженням символів, що становили своєрідний тип коду, могли бути відчитані тільки відповідним адресатом. Біля джерел цих історій було магичне мислення тих людей, і тому немає певності чи вони будуть правильно (та й чи взагалі) проінтерпретовані. Важко встановити, чи поховальні урни з Косина (гм. Аннополь) представляють візерунок померлого, який стоїть збоку “дерева життя” над рікою, що веде до країни предків, чи також на тлі, як можна здогадуватися, календаря розповідають про детально локалізовану в часі подію. Попри ці незрозумілі тепер значення, не можна не припускати, що їх ціль була одна – допомога померлому в його інкорпорації у світі предків.

Для населення лужицької культури дорога на той світ вела через вогонь. Ця стихія мала велику потугу, тому в поховальних обрядах він отримав першорядне значення, очищаючи померлого від його негативних сил¹¹.

Тілоспалення було, ймовірно, кульмінаційним і поворотним пунктом поховання, після якого померлий уже був цілком вилученим зі спільноти живих й, звільнений, міг рухатися до пункту остаточного призначення.

Інколи існувала потреба застосування вогню і тоді вогнища палилися поблизу поховання (Вепшец, Косин), чи також застосовувалась магія з використанням різних реквізитів, позначених вогнем. Це могли бути обпалені каміння, кремій, який був джерелом життєдайної іскри, а також белемніти (які вважалися “каміннями блискавки”), що зазвичай потрапляли до урни поміж спалені людські кістки – найчастіше поблизу черепа (рис. 5) (Переспа, гм. Тишовці).

Для лужичан вогонь був земною епіфанією сонячного божества. Ця залежність протривала, зрештою, ще багато віків, у багатьох культурах світу, де бог-сонце, який володів позитивними якостями, ототожнювався, зазвичай, із чоловічим началом.

У епоху раннього заліза і на початку латенського періоду на кількох могильниках Люблінщини відзначено надзвичайно цікавий звичай складання кількох померлих, пов’язаних, правдоподібно, кровним зв’язком, до великих дерев’яних скринеподібних конструкцій (рис. 6; 7) (Люблін-Якубовичі Муровані; Крупи, гм. Міхув; Блісковіце, гм. Аннополь).

Тут кремація відбувалася в межах самих поховальних споруд. На інших могильниках з тілопальними і ямними похованнями не віднайдено певного місця тілопалення, однак на цих об’єктах, у просторі між похованнями, зафіксовано сліди вогнищ (Косин, гм. Аннополь).

Разом із тим, і в обрядах поховання, і у щоденному людському побуті, вогонь був як елементом деструкції, так і відновлення, а, отже, мав правдиву силу. Він дозволяв оминати етап розкладу, коли померлий мав повноту негативної сили і міг шкодити тим, хто залишався жити. Вогонь прискорював осягнення померлим цілі – опинитися в оселі померлих. Ця стихія була також головним засобом “становлення” предметів: у вогні наступало перетворення безформної руди у бронзу, відбувалося випалення повновартісного посуду. Одним словом, вогонь робив так, що те, що було “невиразне”, “непевне”, ставало довготривалим.

Земля. У традиційній релігійній свідомості все, що живе, у тому числі й людські істоти, народжувалися з землі й у неї поверталися. З огляду на свої всеплодючі й годувальні властивості ця стихія найчастіше сполучалася з жіночим началом. Цей простір, правдоподібно, також неоднозначно сприймався населенням лужицької культури. Земля гарантувала, з одного боку, відродження життя й, напевно, тому померлих представників мешканців лужицької культури складали в анатомічному порядку до внутрішньої поверхні глиняних поховальних урн, які символізували жіноче лоно. У лоні землі мав відродитися не тільки померлий, але й ті дари, що його супроводжували (звірі, рослини, бронзові та скляні прикраси). Стихія землі була одночасно простором великої таємниці, всередині якої знаходилася сфера хтонічних божеств. Під час поховальних обрядів нейтралізувалася їх грізна сила покладанням під урну перепаленого каменю (Переспа, gm. Тишовці), чи відгороджуючи її від внутрішності землі за допомогою вогню (Косин, gm. Аннополь; Вепшец, gm. Замосьць). Апотропаїчну функцію виконувала на могильнику дрібна обрядова кераміка (рис. 8) – кухлики та мисочки, які розташовувались поміж похованнями, а також глиняні роги і посуд у вигляді взуття (Топорніца, gm. Замосьць; Бельско, gm. Карчмиска; Бодачув, gm. Щєбжешин). Ці предмети, як видається, були також важливими аксесуарами в обрядах переходу, які полегшували померлим мандрівку до країни предків. У епоху раннього заліза отримав поширення звичай заспокоювань претензій підземних божеств жертвами з їжі, яка вміщувалася в посуді, оберненому догори дном (Люблін-Якубовичі Муровані; Крупи, gm. Міхув). Можливо, в землю виливалися теж різні офірні рідини, такі як кров, мед і вода.

Вода. На символічному рівні ця стихія теж отримувала багато значень і, подібно, як у випадку землі, пов’язувалася з народженням та смертю. Були відомими життєдайні й очищаючі властивості води, тому під час поховальних обрядів її використовували неодноразово. Нею обмивали померлого і його перепалені кістки й у цьому контексті вода була посередником на дорозі померлого до світу предків. Всі могильники населення лужицької культури на Люблінщині закладалися над ріками, а тому померлим створювалася можливість мандрівки у потойбічний світ за

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

посередництвом ріки. Оскільки вода проникала також всередину землі й виходила з неї, тому ставала в уяві тих людей атрибутом підземних хтонічних божеств. У віданні цих божеств вода могла бути знаряддям кари, мала характер розмежувальний, але одночасно очищаючий і вивільняючий. Такі асоціації збереглися, зрештою, в духовній культурі значно довше, ніж тільки у лужицькій культурі. В багатьох традиційних народів стихія води була позначена негативно й пов'язувалася з жіночим началом, божеством місяця і ночі.

Повітря. Чергова перешкода, яку мусив здолати померлий у своїй мандрівці, була стихія повітря. Простір між землею і небом був опанований птахами і в уявленні населення лужицької культури могло формуватися особливе сприйняття птахів, як істот, які є посередниками між людьми і сонячним божеством та країною предків. Звідси у похованнях на Люблінщині зустрічаються глиняні фігурки птахів, на яких іноді зустрічаються уявні сонячні диски чи зображення воза – можливо сонячного ридвану (рис. 8, 1) (Топорніца, гм. Замосьць). Частина цих пташиних фігурок була одночасно тріскальцями, що з їх допомогою безпосередньо біля поховання або у виділеному просторі могильника виконувалися якісь магичні дії. Для померлого і тих, хто його оплакував, ці заходи мали, ймовірно, надзвичайно важливе значення, бо повертали рівновагу в суспільстві, позначеному смертю одного з його членів, а разом із тим відлякували злі сили.

Окрім глиняних зображень птахів у похованнях трапляються спалені пташині кістки. В одному з поховань із урною у Переспі (гм. Тишовці), яка була могилою чоловіка, було знайдено кістки дикого птаха – гуски або качки. Зауважено, що кістки птахів і орнітоморфні предмети, зазвичай, присутні у деяких похованнях чоловіків, які, можливо, належали до розряду духовних чільників тодішнього суспільства.

Деякі поховання населення лужицької культури Люблінщини з епохи бронзи дають не тільки інформацію, що стосується релігійних поглядів тогочасної людини щодо сили стихій, які її оточували, та діяльності, яка відповідала цим уявленням, але також певні уявлення про вживання інших заходів, що полегшували померлому адаптацію у світі предків. Заходи ці стосувалися однак тільки деяких померлих – напевно тих, що мали особливу негативну силу, накопичену внаслідок “поганої смерті” (наприклад, від удару блискавки чи внаслідок утоплення), або з огляду на порушення ними якихось суспільних чи релігійних норм. Не виключено, що повне поховальне право не стосувалося також і тих осіб, які померли ще в дитячому віці (перед відбуттям ініціації?). Переважно у таких ситуаціях визначалася померлим спеціальна, ямна форма поховання і дещо ізольоване від решти поховань місце на могильнику. У Свещехові Дужім (гм. Аннополь) ямні поховання були злокалізовані в північній частині могильника¹², яка, напевно, ототожнювалася з відсутністю сонця. На інших могильниках застосовувались

також різні форми апотропаїчної магії – обставляння і накривання поховань камінням (рис. 9) (Войцехув, гм. Ганьск)¹³ чи розбивання кераміки. Часом для тих, котрі прямували на той світ, готували певні полегшення й вживалися заходи, які прискорювали відродження – наприклад, вкладаючи до поховання чи залишаючи в межах могильника предмети, які мають відношення до життєдайного збіжжя і зерна – кам'яні жорна чи розтирачі, а також бронзові та керамічні серпи чи вкладки до серпів (Покрувка, гм. Хелм; Лушув-Колонія, гм. Уханс; Поболовіце-Колонія, гм. Хелм; Комарув, гм. Комарув-Осада). На протекцію міг розраховувати померлий, родичі якого вживали магичних заходів за допомогою фігурки, яка, напевно, представляла його як вершника на коні (рис. 8, 4) (Топорніца, гм. Замосьць). Йшлося про відповідну презентацію померлого перед сонячним божеством – як доброго вершника, пастуха чи мисливця.

Долі померлих присвячувалося багато уваги в обрядах, які відбувалися упродовж певного часу – аж до моменту остаточного завершення циклу переходу і закінчення трауру. Неможливо відтворити магичні заходи, які супроводжували ці дії, але археологічні дослідження показують, що вони відбувалися на визначеній території могильника і при цьому використовувалося відповідне знаряддя. Про те, що ці дії мали велике значення, свідчить інфраструктура, яка супроводжує могильники – сліди забудови, місця спалювань – інколи значних розмірів (Вепшец, гм. Замосьць; Косин, гм. Аннополь). Тут, можливо, відбувалося чування осіб, кровно пов'язаних із померлим, а разом із тим найбільш вражених жалем. На особливу увагу заслуговують однак ті місця на могильнику, де відбувалися магичні ритуали за допомогою спеціальних предметів. У Бельску (гм. Аннополь) і Топорніці (гм. Замосьць) (у східній частині), на певній відстані від густого скупчення поховань відкрито групи дрібних виробів з глини, які окреслюються в літературі як “дитячі іграшки”¹⁴. Тим часом значення і завдання цих предметів у некролатрії мешканців Люблінщини було напевно значно поважніше і полегшувало померлому мандрівку до країни предків.

Всі діяння, пов'язані з актом смерті та похованням трактувалися з повагою й виконувалися з великою ретельністю, оскільки від цього залежала не тільки доля померлого, але також і доля тих людей, які продовжували жити.

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

Хоча померлий і був повен негативної сили, але у своїх близьких, однак, він мав любов і повагу. Археологічні дослідження на могильниках Люблінщини показують, що спалені кістки з надзвичайною старанністю збиралися з вогнища, швидше всього обмивалися, а потім вкладалися в поховальні урни в анатомічному порядку так, що нижні кінцівки знаходилися на дні, а череп – нагорі посудини. Ймовірно, що в процесі цих процедур частина кісток померлого предка призначалася на реліквії й переховувалися надалі вдома.

На деяких тілопальних могильниках Люблінщини епохи бронзи зафіксовані скупчення поховань, котрі могли бути родинними склепами, в яких дуже близько одна від одної ставилися урни з кістками дітей і дорослих обох статей (Переспа, гм. Тишовці). Проекцією родинних зв'язків, як можна припускати, були також великі поховання з дерев'яними конструкціями, які містили перепалені або обгорілі кістки кількох померлих (дорослих і дітей). Ці склепи становили особливий феномен в поховальній обрядовості мешканців Люблінщини. Вони з'являються в епоху раннього заліза на могильниках в Білосковіцах (гм. Аннополь), Любліні-Якубовичах Мурованих і Крупях (гм. Міхув) (рис. 6; 7). Ті, що користувалися такими похованнями, були сонцепоклонниками, однак не можна впевнено твердити, чи репрезентували вони корінне лужицьке населення, чи швидше були прибульцями зі сходу, з лісопоземної зони, яка перебувала в скіфській стихії.

На згадуваних могильниках в епоху раннього заліза будувалися великі, прямокутні дерев'яні скрині, куди покладали наступних померлих – ймовірно, пов'язаних кровними зв'язками. У період використання ці склепи були, як видається, доступні для обрядів, що періодично відбувалися поблизу них, а прах померлих оберігався за допомогою дерев'яних накриттів чи поставленого на стовпах дашка. Ці монументальні, як на той час і місце, будівлі були виразом турботи про померлих і намагань, щоб вони мали умови подібні до тих, які були у них при житті. Це спостереження стосується ідеї “дому померлих”, поширеної у багатьох прадавніх культурах – не тільки в епоху раннього заліза. Особистий інвентар померлих був тут надзвичайно скромним й обмежувався дрібною бронзовою біжутерією і фрагментами м'ясної туші. Кераміка ж складалася в особливих місцях і мала, як виглядає, жертвний характер. Після заповнення об'єктів їх зачиняли й підпалювали, однак, поміж закладанням поховання та його зачиненням виконувалося багато магічних дій, які забезпечували потреби померлих і претензії божеств. При плануванні могильників дотримувалося обов'язковий для того часу на Люблінщині канон сонцепоклонників, який полягав у розташуванні поховань на осі схід-захід. При цьому намагалися дотримуватися того, щоб довша вісь цих великих склепів визначала напрямок північ-південь. На могильнику в Любліні-Якубовичах Мурованих голови більшості померлих орієнтувалися

на південь, а отже до сонця, яке стоїть у зеніті. У значно ширшому, ніж епоха бронзи, періоді застосовувалась апотропаїчна магія – для нейтралізації негативної сили підземних божеств.

У багатьох випадках вміст посуду для жертвоприношень обертався досередини землі – встановленням цього посуду догори дном.

Не підлягає сумніву, що всі справи, які стосувалися явища смерті, трактувалися дуже поважно, а обряди проводилися сумлінно.

Особа, яка загинула або померла поза межами суспільства, могла також розраховувати на поховання, у цьому випадку символічне. Підґрунтям таких дій, можливо, було переконання про доконечність вилучення загиблого зі світу живих, а також про “погані” обставини загибелі чи смерті, які могли б зашкодити живим. Тому на деяких могильниках з’явилися кенотафи – символічні поховання без людського праху, які, однак, становили для живих опору для відбування поховальних обрядів (Свєцехув Дужи, гм. Аннополь). У Вєпшці (гм. Замосьць) виявлено цілий комплекс таких поховань і симптоматичним є те, що вони локалізуються в північній і західній частинах могильника, які була своєрідною периферією, де нагромаджувалися негативні сили. Могильники Люблінщини є, на загал, добрим прикладом поціновування сакрального простору. Він ділився на частину західну і північну, де ховали померлих найгіршого статусу у ямних і символічних похованнях, та частину центральну з нагромадженням поховань “усіх померлих вірних”, яку можна пов’язувати з півднем і сонцем, що стоїть у зеніті та на частину східну (вхідну), позитивно означену, де відбувалися магичні обряди (Топорніца, гм. Замосьць).

За допомогою археологічних методів важко встановити, чому припинено використання того чи іншого сепулькрального об’єкта, а детальний аналіз кераміки чи різноманітні хімічні й природничі методи можуть лише вказати, які поховання закладено найраніше, а які завершують історію могильника. Постає питання: чому – попри навіть неповний обсяг досліджень – одні могильники є дуже великими, а інші мають невелику кількість могил? Чи можна також бути певним, що на даному некрополі похований прах усіх мешканців одного поселення чи також мешканців кількох навколишніх поселень. Це питання про головні суспільні принципи функціонування могильників, які, як можна здогадуватися, були такими ж важливими, як і духовні принципи і точне дотримання обрядових норм.

Не викликає сумніву, що могильник формував потужні суспільні зв’язки серед мешканців певної території й організовував їхнє земне й духовне життя. Сам акт поховання вимагав доброї організації і консолідував дане суспільство. Ця територія могла бути малим мікрорегіоном з кількома великими поселеннями або більшим, густо заселеним простором. Наявність могильника стабілізувала життя в регіоні поселення, а для місцевих

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПОХОВАЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ

поселенців такий об'єкт був святим місцем – санктуаріумом, який був важливим пунктом буття.

На питання, яке стосується закриття і залишення могильника, відповіді однозначно не можна. Ймовірно, у моменти перенесення й закладання нових поселень закладалися нові некрополі, але не можна й виключати, що символічно обмежений священний простір могильника просто вичерпувався і об'єкт доводилося просто залишати.

Досліджуючи символіку, яка була нагромаджена на сепулькральних об'єктах племен лужицької культури, що населяли Люблінщину в епоху бронзи і раннього заліза, слід пам'ятати, що послання, які несли як цілі могильники, так і окремі поховання, були скеровані живими членами локальних суспільств до померлих осіб і до божеств, у віданні яких знаходилася доля як одних, так і інших. Археолог, який досліджує поховальні звичаї того часу, напевно, не може дійти до осердя тасмниць духовного життя тих людей. Але це не означає, що він не повинен такі спроби робити, оскільки деякі аспекти цієї сфери вимальовуються досить виразно, хоча б афірмативна позиція щодо сонця, вогню і життя, що відроджується, чи філософський підхід до явища смерті, як певного перехідного етапу, що певним чином розділяє, але не замикає людську екзистенцію.

* Проблема символіки відродження і символічного змісту стародавніх поховань, в контексті стихій землі, води, вогню, повітря, а також простору могильників останнім часом детальні дослідження присвятив Яцек Восьні (*Woźny J. Symbolika wody w pradziejach Polski. Bydgoszcz, 1996; Ejusdem. Symbolika przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciepłopalenia zwłok (od środkowego okresu epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego). Bydgoszcz, 2000; Ejusdem. Symbolika żywiółów natury w świadomości religijnej społeczeństw pradziejowych // Studia Gnesnensia. 2004. T. 18. S. 169-183; Ejusdem. Czerwona ochra i ziarna zbóż. Symbolika odrodzenia zmarłych w obrzędach pogrzebowych kultur archaicznych międzymorza bałtycko-pontyjskiego. Bydgoszcz, 2005).*

¹ *Miśkiewicz J., Węgrzynowicz T. Cmentarzyska kultury łużyckiej z Kostna, pow. Kraśnik (stanowiska I, II, III) // WA. 1973. T. 39. S. 131-202.*

² *Głosik J. Cmentarzysko ciepłopalne kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu w Topornicy, pow. Zamość // Materiały Starożytne. 1958. T. 3. S. 155-205; Misiewicz W. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Topornicy, woj. Zamojskie. Badania Muzeum Okręgowego w Lublinie w roku 1957 // Studia i Materiały Lubelskie. 1985. T. 10. S. 7-31.*

** Дослідження на могильниках у Волковьянах і Бельску проводилися Люблінським Музеєм (м. Люблін). Матеріали досліджень не опубліковані.

³ *Dziedziak S. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Wieprzcu, pow. Zamość, woj. Lubelskie // Archeologia Polski Środkowoschodniej. 2001. T. 6. S. 222-243.*

⁴ *Niedźwiedz J. Badania archeologiczne na stan. 9 w Komarowie // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku. Zamość, 1990. S. 30-33; Ejusdem.*

Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Komarowie, stan. 9 // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1992 roku. Zamość, 1992. S. 27-29.

⁵ *Niedźwiedź J.* Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1B, pow. Hrubieszów w 2000 roku // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. 2001. T. 6. S. 73-78.

⁶ *Kietlińska A.* Grob szkieletowy w Strzyżowie w pow. hrubieszowskim (woj. lubelskie) // *ZOW*. 1936. T. 11. S. 8-11.

⁷ *Kłosińska E.* Na południowo-wschodnich peryferiach popielnicowego świata – sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i górnego Bugu // *Problemy kultury wysokiej* / Red. S. Czopek. Rzeszów, 2005. S. 161-192.

⁸ *Misiewicz W.* Drugi sezon badań na ciałopalnym cmentarzysku w Krupach, pow. Lubartów, stan. 1 // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. 2000. T. 5. S. 63-71; *EjUSD.* Wyniki trzeciego sezonu badań na cmentarzysku kultury łużyckiej we wsi Krupy, gm. Michów, pow. Lubartów // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. 2001. T. 6. S. 79-85; *EjUSD.* Badania na stanowisku I w Krupach, pow. Lubartów, w latach 2001 i 2003 // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. 2005. T. 7. S. 66-75.

⁹ *Kurzątkowska U.* Cmentarzysko z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Jakubowicach Murowanych, stan. 5, gm. Wolka Lubelska, woj. Lubelskie // *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1987 roku*. Lublin, 1987. S. 19-23; *EjUSD.* Badania na cmentarzysku z wczesnej epoki żelaza w Jakubowicach Murowanych, stan. 5, gm. Wolka Lubelska, woj. Lubelskie // *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1988 roku*. Lublin, 1988. S. 19-23; *EjUSD.* Trzeci sezon badań na cmentarzysku z wczesnej epoki żelaza w Lublinie-Jakubowicach Murowanych, ul. Pliszczyńska 14 // *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1989 roku*. Lublin, 1989. S. 21-23; *Kurzątkowska U., Rozwałka A.* Nowe odkrycia w Lublinie-Jakubowicach Murowanych, stanowisko 5 // *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1990 roku*. Lublin, 1991. S. 39-43.

¹⁰ *Niedźwiedź J.* Cmentarzysko kultury łużyckiej w miejscowości Łuszczów, gm. Uchanie, woj. Zamojskie // *Prace i Materiały Zamojskie*. 1989. T. 2. S. 139-177.

¹¹ *Kłosińska E., Klisz T.* Po śmierci ku Słońcu // *ZOW*. 2003. T. 58. S. 59-67.

¹² *Wichrowski Z.* Swieciechów Duży, stan. 1, gm. Annopol, woj. Tarnobrzskie // *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1983 roku*. Lublin, 1983. S. 18-19.

¹³ *Golub S.* Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Wojciechowie, gm. Hańsk // *Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1989 r.* 1990. T. 4. S. 6-7; *EjUSD.* Wstępne badania na cmentarzysku ciałopalnym kultury łużyckiej w Wojciechowie, stan. 8, gm. Hańsk // *Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1987, 1988 roku*. 1994. T. 3. S. 23-25.

¹⁴ *Misiewicz W.* Cmentarzysko kultury łużyckiej w Topornicy, woj. Zamojskie... S. 7-31.

**SYMBOLIC SENSE OF BURIAL CUSTOMS OF LUZYCHY CULTURE
INHABITANTS OF LUBLIN REGION DURING BRONZE AGE AND EARLY
IRON PERIOD**

Elżbeta KŁOSIŃSKA

Maria Curie-Skłodowska University of Lublin, Institute of Archaeology

The paper is dedicated to issue of interpretation of cremation burial complexes of Luzychy culture of Bronze Age and early Iron Age in Lublin region. Inventory, location of graves on burial complex, their orientation, ornamentation of the ware is analyzed. On the base of these investigations some conclusions about connections of each element with cult of fire, water, air and earth are made.

Key words: Luzychy culture, solar cults, cremation, burial complexes.

Переклад з польської Ігоря Набитовича

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2006

Прийнята до друку 25.02.2006